

QARABAĞIN PALEOLİT DÜŞƏRGƏLƏRİNİN ARXEOLoji MƏDƏNİYYƏTLƏRİ

Əsədulla Cəfərov *AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya institutunun şöbə rəhbəri, t.e.d., professor.*
01 fevral 2019-cu il.

Mob: (050) 358-91-55.
asadulla.jafarov@gmail.com

(Əvvəli ötən saylarımızda)

AŞEL MƏDƏNİYYƏTİ

Maraqlıdır ki, yazıçı Sero Xanzadyan tarixi saxtalaşdırma qda daha da irəli getmişdir. O.Ş.Mikirtçıyanın kitabına rəy yazmışdır ("Avanqard" jurnalı, Yerevan, 1988, №5). Həmin rəyi S.Xanzadyan ikinci dəfə 1989-cu ilin aprelində Ermənistan-da çıxan "Kommunist" qəzetində çap etdirmişdir. Rəyde deyilir ki, guya Azərbaycan alimlərinin Azıx mağarasında apardıqları tədqiqatlar göstərmişdir ki, düşərgənin II salonunda olan həqiqətən aşel dövründə yaşamış erməni qadınının geyiminə yaxındır. Lakin, Azərbaycan alimlərinin düşərgədə apardıqları arxeoloji tədqiqat işləri nəticəsində yazılmış əsərlərdə belə cəfəngiyyət olmağıdır. Əgər onlar Azərbaycan alimlərinin əsərləri ilə tanış olsaydılar, bəlkə də belə yanlış və əsassız fikir söyləməzdilər. Çünki, Azərbaycan alimlərinin əsərlərində Azıx qədim insan düşərgəsinin maddi mədəniyyət qalıqlarının və o cümlədən mağaranın ikinci salonunda təbii yolla əmələ gələn stalaqnat dirəklər haqqında da məlumatlar vardır. Belə təbii dirəklər əhəngli suyun qarışığından əmələ gələrək, bütün karst mağaralarında qeydə alınır. Bu cür elmi əsas olmayan yanlış məlumatları yazanlar dağların, qayaların, stalaqtit, stalaqmit və stalaqnat dirəklərin əmələgəlmə xüsusiyyətlərini ya bilmir və ya da bilərəkdən süni yolla tarixi saxtalaşdırmağa çalışırlar. Bu isə geniş xalq kütləsində əsl tarixi və təbii proseslərin qanunauyğun şəkildə formalaşma xüsusiyyətləri haqqında yanlış, elmi əsas olmayan fikirlərin əmələ gəlməsinə səbəb olur. Bu yolla tarixi saxtalaşdırmağa çalışanlar əvvəl-axır güllünc vəziyyətə düşmüş olurlar.

2003-cü ilin avqustunda ermənilərin internet saytlarının bir neçəsində "Dağlıq Qarabağın Azıx mağarasında qazıntılar davam edir" sərlövhəli məlumatı verilmişdir. Həmin məlumat tamamilə saxta, cəfəng və elmdən uzaq fikirlərdən ibarətdir. Orada bildirilir ki, guya Azıx mağarasında paleontoloqlar qazıntı aparmışlar. Halbuki, arxeoloji düşərgələrdə yalnız arxeoloqlar qazıntı işləri aparır, paleontoloqlar isə yalnız qazıntı zamanı tapılmış heyvan sümüklərini tədqiq edirlər. Məlumatda Kitab tamamilə Azərbaycan tarixinin saxtalaşdırılmasına həsr olunmuş və hətta 1958 və 1964-cü illərdə çap olunmuş üç cildlik Azərbaycan tarixi erməni tarixi kimi sərhə olunmuşdur. Bununla yanaşı, qonşu İran və Türkiyənin də müəyyən əraziləri "tarixi Ermənistan" ərazisi olması iddia olunmuşdur. Həmçinin Qafqazın və Azərbaycanın ibtidai icma düşərgələrinin tarixi saxtalaşdıraraq qeyd olunur ki, SSRİ ərazisində Satanidar və Arzni ən qədim insan məskənləridir. Bu tamamilə yanlış

və saxta bir xülyadır. Çünki keçmiş SSRİ-nin görkəmli paleolitşünas alimləri P.İ.Boriskovski, V.P.Lübun, İ.İ.Korobkov və başqaları Satanidar və Arznidən tapılmış daş məmulatını tədqiq edərək qeyd etmişlər ki, bu düşərgənin maddi mədəniyyət qalıqlarını orta aşel mədəniyyətinə aid etmək olar. Onların elmi tədqiqatlarına görə keçmiş SSRİ və Qafqaz ərazisində ən qədim paleolit düşərgəsi çoxtəbəqəli Azıx paleolit düşərgəsidir (Lübun, 1984, 1988, 2006).

Kitabda həmçinin Qafqaz Albaniyasına məxsus olan məbədlər və tarixi abidələrin ermənilərə məxsus olması iddia olunur (Hauzen, 2001).

Ümumiyyətlə, Robert Hauzenin tərtib etdiyi "Ermənistanın tarixi atlası" tamamilə saxta məlumatlardan ibarət olub, nəinki Azərbaycanın tarixini, eyni zamanda Qafqazın, İranın və Türkiyənin tarixini saxtalaşdırmağa yönəlmişdir.

QARABAĞIN MUSTYE MƏDƏNİYYƏTİ

Aparılan kompleks elmi tədqiqatlar zamanı məlum olmuşdur ki, 120-100 min il bundan əvvəllərdə son aşel mədəniyyəti mustye mədəniyyəti ilə əvəz olunmuşdur. İnsanların həyatında bu zamandan başlayaraq mühüm dəyişikliklər baş vermişdir. Məhz bu dövrdən başlayaraq qədim insanlar yeni tipli əmək alətləri hazırlamağa başlamışlar. Bu onların inkişafı ilə əlaqədar olaraq meydana çıxmışdır. Artıq əvvəlki dövrlərdə hazırlanmış əmək alətləri - kobud çapma alətləri, əl çapacaqları insanların yeni tələbatını ödəmir və daha mükəmməl, universal əmək alətlərinin hazırlanması əsas məsələ kimi qarşıda dururdu. Dünyanın daş dövrü düşərgələrində olduğu kimi qədim Qarabağın Azıx, Tağlar düşərgələrinin sakinləri də yeni tələbatə uyğun əmək alətləri hazırlamaq üçün çay kənarlarından müxtəlif növ daşları götürüb təcrübədə yoxlayır və həmin daşlardan əmək alətləri hazırlayırdılar. Bu isə yeni arxeoloji dövrün başlanmasının əsasını qoyurdu. Bu dövrün maddi mədəniyyət qalıqları ilk dəfə Fransanın Lō-Mustye mağara düşərgəsində müəyyən olunduğuna görə tapıldığı yerin adı ilə Mustye mədəniyyəti adlandırılmışdır. Mustye mədəniyyətinə aid maddi mədəniyyət nümunələri Şimali və Şərqi Afrikada, Avropada, Orta Asiya, Yaxın və Orta Şərq ölkələri ərazisində istər mağara və istərsə də açıq paleolit düşərgələrindən tapılmışdır. Arxeoloji tədqiqatlar zamanı müəyyən olunmuşdur ki, bəşər tarixində mustye dövrü 100 min il bundan əvvəl başlamış və 35 min il bundan qabaqlar sona çatmışdır. Lakin son 10 ildə Avropa ölkələri ərazisində olan elmi laboratoriyalarda aparılan kompleks tədqiqatlar nəticəsində mustye mədəniyyətinin 120 min il bundan əvvəllərdən başlanması müəyyən edilmişdir (Lümley, 2000, Cəfərov, 2008).

Aparılan kompleks elmi tədqiqatlar nəticəsində müəyyən olunmuşdur ki, mustye mədəniyyəti dövründə qədim insanların bədən quruluşunda, əmək alətləri hazırlanmasında, təsərrüfat həyatında və həyat tərzində böyük dəyişikliklər baş vermişdir.

Mustye mədəniyyəti dövrünün sakinləri neandertal tipli insanlar olmuşlar. Onlar yaşamaq üçün özləri mağaralarda, açıq yaşayış yerlərində, qaya sığınacaqlarda və komalarda yaşayış məskəni hazırlayırdılar. Aparılan kompleks elmi tədqiqatlar zamanı müəyyən olunmuşdur ki, neandertal tipli insanlar düşərgələrdə yaşayış tikililərini, əsasən nəhəng qaya daşlarından və iri heyvan sümüklərindən düzəltdirdilər.

Mustye mədəniyyəti dövründə qədim insanların əsas məşğuliyyəti ovçuluq və yığıcılıqdan ibarət olmuşdur.

Aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı mustye mədəniyyətinə aid olan düşərgə-

lərdən neandertal tipli insanların qalıqları Almaniyadan Neandertal kəndi ərazisində olan düşərgədən tapıldığı üçün həmin insan tapıntısına neandertal adamı adı verilmişdir. Aparılan elmi araşdırmalar zamanı müəyyən olunmuşdur ki, Mustye mədəniyyəti zamanı neandertal tipli insanların həyatında dəfn mərasimi olmuş və eyni zamanda həmin insanlarda bəzi dini görüşlər formalaşmağa başlamışdır. Bu fikirlərimizi mustye mağara düşərgələrindən tapılmış antropoloji tapıntılar da təsdiq edir.

1924-cü ildə Krımın Kül-Koba mağara düşərgəsində aparılan arxeoloji tədqiqatlar zamanı daş məmulatı ilə yanaşı yaşlı adamın ətraf sümükləri və onun yanında uşaq skeletinin sümük qırıqları tapılmışdır.

1953-cü ildə Krımın Staroselye düşərgəsində aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı 1 yaş 8 aylıq uşaq skeleti aşkar olunmuşdur.

Mustye dövrünün daha maraqlı tapıntılarından biri 1938-ci ildə Özbəkistanın Teşik-Taş mağarasında qeydə alınmışdır. Həmin düşərgədə aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı 8-9 yaşlı neandertal tipli oğlan uşaqlarının kəlləsi və digər sümük qalıqları aşkar olunmuşdur.

Aparılan arxeoloji tədqiqat işləri zamanı Gürcüstanın Sakajiya, Çuruçula, Osetiyanın Kudaro, Şimali Qafqazın Barakayevsk və başqa mustye düşərgəsindən də neandertal tipli insanların sümük, kəllə, çənə və digər dişləri aşkar olunmuşdur.

Neandertal tipli insanlara aid ən maraqlı paleoantropoloji tapıntılar 1949-cu ildə İranın Bisitun mağara düşərgəsində aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı aşkar edilmişdir. Bisitun mağara düşərgəsində aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı neandertal tipli insanın skeleti tapılmışdır.

1950-1960-cı illərdə İraq ərazisində mustye mədəniyyətinə aid təbəqədən 6 nəfər yaşlı neandertal tipli adamın və bir uşağın skeleti aşkar olunmuşdur.

Ümumiyyətlə, aparılan arxeoloji tədqiqat işləri nəticəsində dünyanın 60-dan çox paleolit düşərgələrindən qədim insan qalıqları tapılıb və tədqiq olunmuşdur.

Qafqaz və Yaxın Şərq ölkələri ərazisində mustye mədəniyyətinə aid ən zəngin maddi mədəniyyət nümunələri Tağlar və Azıx düşərgəsinin III təbəqəsindən aşkar olunmuşdur.

Çoxtəbəqəli Azıx düşərgəsinin III təbəqəsində aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı 3744 ədəd daş məmulatı tapılmışdır. Onların 2159 ədədi istehsal tullantılarından, 1477 ədədi isə hazırlıq məmulatından ibarətdir.

Azıx düşərgəsinin III təbəqəsindən tapılmış daş məmulatının 1786 ədədi slanes, 1293 ədədi çaxmaq və 14 ədədi isə dəvəgözü daşından hazırlanmışlar. Düşərgənin III təbəqəsinin daş məmulatı içərisində 18 ədəd çay daşı qeydə alınmışdır.

Azıx düşərgəsinin mustye mədəniyyətinə aid təbəqəsinin daş məmulatı içərisində 63 ədəd nüvə və 33 ədəd nüvə qırıqları qeydə alınmışdır.

Nüvələr (63 ədəd). Azıx düşərgəsinin mustye mədəniyyətinə aid olan təbəqəsindən tapılmış nüvələrin 31 ədədi slanes, 28 ədədi çaxmaq və 4 ədədi dəvəgözü daşından hazırlanmışdır. Tipoloji cəhətcə nüvələr diskşəkilli, bir zərbəşəthli, iki zərbəşəthli və levallua nüvələrinə ayrılır.

lar. Düşərgənin III təbəqəsindən tapılmış nüvələrin nümunələri şəkil 75-də göstərilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, mustye mədəniyyətinə aid təbəqədən tapılmış nüvələr qalıq nüvələrdən ibarətdir. Onların üzərindən çoxlu qəlpə və lövhələr qoparılmışdır.

Azıx düşərgəsinin III təbəqəsindən tapılmış əmək alətlərini aşağıdakı tiplərə ayırmaq olar:

1. tipik levallua qəlpələri (39 ədəd)
2. atipik levallua qəlpələr (17 ədəd)
3. levallua itiuculları (68 ədəd)
4. dişəklənmiş levallua itiucullar (36 ədəd)
5. psevdolevallua itiucullar (12 ədəd)
6. mustye itiucullar (16 ədəd)
7. sadə birağızlı qaşovlar (23 ədəd)
8. sadə birağızlı qabarıq qaşovlar (27 ədəd)
9. sadə birağızlı batıq qaşovlar (19 ədəd)
10. iki düz işləkağızlı qaşovlar (18 ədəd)
11. iki işləkağızlı batıq qaşovlar (9 ədəd)
12. iki işləkağızlı qabarıq qaşovlar (6 ədəd)
13. iki işlək ağızlı batıq-qabarıq qaşovlar (7 ədəd)
14. konvergent qaşovlar (7 ədəd)
15. küncü qaşovlar (14 ədəd)
16. Tağlar tipli qaşovlar (4 ədəd)
17. enli qaşovlar (16 ədəd)
18. əl çapacaqları (2 ədəd)
19. kobud çapma aləti (1 ədəd)
20. fraqment şəkili alətlər (55 ədəd)

Azıx düşərgəsinin mustye mədəniyyətinə aid təbəqəsindən tapılmış daş məmulatının zənginliyi burada qədim insanların daimi və uzun müddət yaşadıklarını göstərir. Eyni zamanda mağara sakinləri əmək alətlərinin bir hissəsini mağaranın özündə, digər hissəsini isə düşərgədən kənarda hazırlamışlar.

Maraqlıdır ki, Azıx mağara düşərgəsinin Quruçay, qədim, orta və son aşel dövrlərinə aid olan təbəqələrindən bir ədəd də olsun dəvəgözü daşından hazırlanmış əmək aləti qeydə alınmamışdır. Deməli, qədim Azıx sakinləri dəvəgözü daşı ilə ilk dəfə 120-100 min il bundan əvvəllərdən - yəni mustye mədəniyyətinin başlanğıcında tanış olmuş və ondan özləri üçün əmək alətləri hazırlamağa başlamışlar. Bu heç də təsadüfi olmamışdır. Qədim Azıx sakinləri təcrübədə görmüşlər ki, dəvəgözü və çaxmaq daşından istənilən formada əmək alətləri hazırlamaq olur və onlardan müxtəlif məqsədlər üçün istifadə etmək olduqca əlverişlidir.

Azıx mustye düşərgəsinin daş məmulatının elmi təhlili göstərir ki, mağara sakinləri əmək alətlərinin bir hissəsini mağaranın özündə, digər hissəsini isə düşərgədən kənarda - yəni Quruçay dərəsində hazırlamış və sonradan düşərgəyə gətirib həmin alətlərdən istifadə etmişlər. Eyni zamanda mustye mədəniyyəti dövründə neandertal tipli insanlar Azıx düşərgəsində daimi yaşamışlar. Mustye mədəniyyəti dövründə qədim Azıx sakinlərinin əsas məşğuliyyəti ovçuluq və yığıcılıqdan ibarət olmuşdur.

Yeri gəlmişkən qeyd etmək maraqlıdır ki, Azərbaycan Respublikasının Qarabağ ərazisində çaxmaq daşı daha çox yayılmışdır. Dəvəgözü daşı isə Kəlbəcər rayonu ərazisində və Göycə gölü ətrafında daha çox yayılmışdır. Mustye mədəniyyəti dövründə daşdan əmək alətləri hazırlamaq üçün xammal tapmaqla xüsusi olaraq insanlar qrupu məşğul olurdu. Digər insan qrupu isə düşərgələrə gətirilmiş çay daşlarından əmək alətləri hazırlamaqla məşğul olurdular. Ona görə də daimi yaşayış yeri olan düşərgələrdə arxeoloji qazıntılar zamanı təbii çay daşları ilə birlikdə onlardan hazırlanmış əmək alətləri, istehsal tullantıları, qəlpələr, lövhələr və nüvələr aşkar olunur.

(Davamı 15-ci səhifədə)

QARABAĞIN PALEOLİT DÜŞƏRGƏLƏRİNİN ARXEOLOJİ MƏDƏNİYYƏTLƏRİ

(Əvvəli 10-cu səhifədə)

Azıx düşərgəsinin mustye mədəniyyətinə aid olan III təbəqəsində aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı daş məmulatı ilə yanaşı zəngin heyvan və quş sümükləri də tapılmışdır. Düşərgədən aşkar olunmuş heyvan sümükləri içərisində vəhşi at, ibtidai öküz, vəhşi qulan, Qafqaz maralı, qaban, mağara ayısı, kərgədan və başqa heyvanların sümük qalıqları aşkar olunmuşdur. Maraqlıdır ki, düşərgənin mustye mədəniyyətinə aid təbəqəsindən tapılmış sümüklərin bəziləri daşlaşmış, digərləri isə ocaqda yandırılmışdır. Bu da Azıxın ulu sakinlərinin təsərrüfat həyatında odun əsas yer tutduğunu göstərir.

Qarabağın dünya şöhrətli Azıx paleolit düşərgəsinin orta paleolit dövrünə aid əmək alətləri içərisində birinci yeri levalua və mustye itiucuları tutur.

Azıx paleolit düşərgəsinin mustye mədəniyyətinə aid olan III təbəqəsinin əmək alətləri içərisində II əsas yeri qaşov tipli alətlər tutur. Qaşov tipli alətlərin əksəriyyəti çaxmaq daşından hazırlanmışdır. Tipoloji xüsusiyyətlərinə görə qaşov tipli alətləri bir neçə qrupa ayırmaq olar. Onların arasında sadə və bir ağızlı qaşovlar,

sadə bir ağızlı düz qaşovlar, sadə düz ağızlı qabarıq qaşovlar, sadə düz ağızlı batıq qaşovlar, iki işlək ağızlı qaşovlar (onların arasında düz ağızlı, qabarıq ağızlı və batıq ağızlı qaşovlar müəyyən olunmuşdur), eyni zamanda daş məmulatı içərisində konvergent qaşovlar, küncü qaşovlar, enli qaşovlar, Tağlar tipli qaşovlar, tipik və atipik qaşovcuqlar, kəsici alətlər, bıçaq tipli alətlər, gözli alətlər, çapma alətləri və əl çapacaqları qeydə alınmışdır.

Maraqlıdır ki, Azıx düşərgəsinin mustye mədəniyyətinə aid təbəqəsindən 2 ədəd əl çapacağı tapılmışdır. Tipoloji cəhətcə əl çapacaqları yarpaq və ürək şəkillidirlər. Əl çapacaqları orta paleolit dövrü üçün ən nadir tapıntılardan hesab olunur. Ümumiyyətlə, orta paleolit dövrü üçün əl çapacaqları xarakterik deyildir. 2 ədəd əl çapacağının Azıx düşərgəsinin III təbəqəsindən tapılması Azərbaycanın orta paleolit düşərgələri içərisində ən qədim mustye düşərgəsinin Azıx mağarasının III təbəqəsində müəyyən olduğunu söyləməyə imkan verir. Aparılan kompleks elmi tədqiqat işləri də Azərbaycan ərazisində ən qədim mustye mədəniyyətinə aid arxeoloji tapıntıların Azıx düşərgəsinə

gəşində olması qənaətinə gəlinmişdir (şəkil 77 № 2, 6).

Azıx düşərgəsinin III təbəqəsində aşkar olunmuş daş məmulatının elmi təhlili göstərir ki, düşərgənin ən qədim sakinləri əmək alətlərinin bir hissəsini mağaranın

özündə, digər hissəsini isə düşərgədən kənarda - yəni Quruçay sahillərində hazırlayıb, düşərgəyə gətirmişlər. Eyni zamanda mustye mədəniyyəti dövründə neandertal tipli insanlar Azıx düşərgəsində daimi yaşamışlar.

Azıx mağarası